

Januari 2018

Burgerschapsvorming, maar dan anders

Piet van der Ploeg en Laurence Guérin

Regelmatig is er publiek gedoe over burgerschapsvorming. November 2017 was het weer zover. Internationaal onderzoek van ICCS wees opnieuw uit dat de burgerschapscompetenties van Nederlandse leerlingen beneden peil zijn. De reacties waren voorspelbaar: scholen moeten meer werk maken van burgerschap, wetgeving moet worden aangescherpt en het toezicht moet strenger. Wat opvalt in de ophef en discussie van de afgelopen tien jaar, is dat deze ingegeven en gedragen wordt door opvattingen die *zelf* niet of nauwelijks ter discussie staan:

- ten eerste een bepaalde opvatting van wat maatschappelijk urgent is en een daarmee samenhangend beeld van wat goed burgerschap is, en
- ten tweede een bepaalde opvatting van wat onderwijs behoort te doen.

De verwoording van de voorschriften en het toezichtkader laat zien dat de wetgever en de inspectie een specifieke definitie van burgerschapsvorming hanteren. Het moet sociale cohesie, tolerantie en participatie bevorderen. De rechtvaardiging is bekend. Het dreigt de verkeerde kant op te gaan met de samenleving en de maatschappij. Om het tij te keren is meer verbondenheid en verdraagzaamheid nodig en meer betrokkenheid en eigen initiatief. We hebben derhalve betere burgers nodig: saamhoriger, toleranter, geëngageerder en ondernemender. Het onderwijs kan daarvoor zorgen door zúlke burgers te vormen (zie voor analyse: Van der Ploeg 2015; Van der Ploeg & Guérin 2016). In het internationale onderzoek naar burgerschapscompetenties van ICCS is een vergelijkbare opvatting van goed burgerschap en van behoorlijk onderwijs de norm (zie voor analyses: Guérin et al. 2013; Guérin 2018). De uitkomsten van ICCS moeten in dit licht begrepen worden, dus tegen de achtergrond van de opvattingen die de maat bepalen. Maar wat als deze opvattingen over maatschappij en burgerschap en over onderwijs omstreden zijn? Dan verschuift het perspectief. De zorg om burgerschapsvorming wordt in dat geval niet per se minder, wél anders.

En die opvattingen *zijn* omstreden. Laten we beginnen met de opvatting over wat er mankeert aan maatschappij en samenleving. Is er inderdaad sprake van onvoldoende saamhorigheid en onvoldoende participatie? De meningen en de inzichten daaromtrent zijn verdeeld. Sommigen (in de liberale hoek) vinden meer sociale verbondenheid en maatschappelijke betrokkenheid niet nodig, integendeel. Zij argumenteren dat het juist beter zal gaan en *vanzelf* beter zal gaan met maatschappij en samenleving wanneer mensen zich minder met elkaar bemoeien, zich minder aantrekken van elkaar, minder om elkaar en voor elkaar denken en meer voor zichzelf denken en om zichzelf denken. Anderen (in de

tegenoverliggende hoek) verwachten niet dat meer burgerparticipatie of eigen initiatief bijdragen aan collectief welzijn en welvaren of aan rechtvaardigheid en emancipatie. Zij argumenteren dat de maatschappij en veel groepen juist gebaat zijn bij bemoeienis en zorg van overheidsinstanties die van alles regelen, organiseren, faciliteren en uit handen nemen. Weer anderen (in kritischer hoek) wantrouwen het streven naar combinaties van eensgezindheid, verdraagzaamheid en meedoen. Zij waarschuwen dat er risico's aan kleven, omdat zulk streven geen recht kan doen aan de structurele en ernstige aard van conflicten, ongelijkheden en onrechtvaardigheden. Het is ondoenlijk om in kort bestek alle varianten, nuances en verschillen te kenschetsen die voorkomen in maatschappijvisies, sociale en politieke filosofie, economie en sociologie. Maar de strekking mag duidelijk zijn. Er is diversiteit aan meningen en inzichten. Door deze variatie varieert ook het beeld van wat goed burgerschap is.

Wat betekent de diversiteit aan meningen en inzichten? In de eerste plaats: dat het nog maar de vraag is of er werkelijk te weinig saamhorigheid is en te weinig participatie is. Het antwoord is immers betrekkelijk, afhankelijk van het perspectief. In de tweede plaats, aanknopend daarbij: dat het misschien meevalt met de burgerschapscompetenties van de leerlingen; de onvoldoende die ze van ICCS kregen, is immers gebaseerd op meten met een bias, gebonden aan een specifiek perspectief. In de derde plaats, aanknopend hierbij: dat het onderwijs misschien toch burgerschapsvormend genoeg is; gegeven betrekkelijkheid en bias. We weten het eenvoudigweg niet, omdat het meten te eenzijdig is.

De diversiteit aan meningen en inzichten betekent nóg iets: iets pedagogisch. Om dit uit te leggen is een korte omweg handig. De pedagogische functie van opvoeding en onderwijs is dat leerlingen zelfstandig worden, hun eigen leven kunnen leiden naar eigen inzicht. Een eigen leven naar eigen inzicht is uiteraard onvermijdelijk samen met anderen en beïnvloed door anderen, maar in samenleven en in wederzijdse beïnvloeding is het toch eigen: zoveel mogelijk zelfbewust, zelfkritisch en zelfbepalend. Als de ontwikkeling van eigenheid (of competentie van eigenheid) het elementaire oogmerk van opvoeding en onderwijs is, dan hoort ook burgerschapsvorming aan eigenheid te werken. Dit betekent uiteindelijk leerlingen helpen onderzoeken wat voor burger zij zijn en helpen uitzoeken en afwegen wat voor burger zij kunnen en willen zijn.

Hiervoor is het nodig leerlingen vertrouwd te maken met

- (i) alle mogelijke kennis over maatschappij, economie, politiek, sociale filosofie et cetera en met de vaardigheden om zulke kennis te zoeken, te wegen en te gebruiken, aanvankelijk op uiterst eenvoudig niveau, vervolgens steeds complexer, en met
- (ii) vaardigheden om op basis van relevante kennis sociale, maatschappelijke en politieke zaken en vragen te onderzoeken, te doordenken, te beoordelen en te bediscussiëren, opnieuw stap voor stap van eenvoudig naar complex, en, gaandeweg in samenhang met dit alles, ook met
- (iii) kennis van de uiteenlopende opvattingen over wat goed burgerschap is.

Het is hierom dat de diversiteit aan meningen en inzichten over burgerschap niet miskend mag worden in het onderwijs. Wat zeker niet mag, is vanuit één optiek burgerschapsvorming inrichten, ten koste van andere optieken. Bijvoorbeeld op school aanprijzen en oefenen van

eensgezindheid, verdraagzaamheid en meedoen onder de noemer van het beste burgerschap. In burgerschapsvorming moet de diversiteit juist tot uitdrukking komen.

Zoals gezegd: de diversiteit moet op den duur *onderwerp* van onderwijs zijn. Leerlingen moeten op school leren onderzoeken, afwegen, kiezen en verantwoorden hoe zij hun burgerschap realiseren. Dat kan en hoeft natuurlijk niet in extenso direct in de onderbouw van het basisonderwijs, maar kan en hoort wel in het voortgezet onderwijs. Werken hieraan kan van jongs af in geleidelijke kennisontwikkeling en oefening van vaardigheden.

Zo zijn we vanzelf terecht gekomen bij de vraag wat behoorlijk onderwijs is, wat onderwijs hoort te doen. In discussies en beleid domineert sinds tien jaar de gedachte dat burgerschapsvorming socialiserend en gedragsvormend dient te zijn: gericht op het aanleren en aanwennen van specifieke deugden, houdingen, levenswijzen – zoals verbondenheid, verdraagzaamheid, betrokkenheid, ondernemendheid. Het behoeft geen betoog dat ons dit te directief is, te onkritisch is, te weinig bijdraagt aan eigenheid. We pleiten daarom voor een zakelijker benadering met meer oog voor het belang van kennis en keuze en van reflectie en discussie. We kunnen ons daarom goed vinden in de groeiende aandacht in de onderwijspraktijk voor kritisch denken en voor leren argumenteren. Projecten waaraan wijzelf werken concentreren zich hierop, zoals oefenen van deliberatieve democratie en toerusten voor bèta-burgerschap.

Piet van der Ploeg is als onderzoeker en docent verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Laurence Guérin is onderzoeker bij TechYourFuture en practor bij ROC Twente.

Referenties:

Guérin, L.J.F., Van der Ploeg, P.A., & Sins, P.H.M. (2013). Citizenship Education: The feasibility of a participative approach. *Educational Research*, 55(4), 427-440.

Guérin, L.J.F. (2018). *Group problem solving as citizenship education. Mainstream idea of participation revisited*. Saxion University Press.

Van der Ploeg, P. A. (2015). Burgerschapsvorming anders: een pleidooi voor zakelijk onderwijs. *Pedagogiek*, 35, 285-298.

Van der Ploeg, P.A, & Guérin, L.J.F. (2016). Questioning Participation and Solidarity as Goals of Citizenship Education. *Critical Review*, 1-17.